

Лисенко Н.В., Чечикова А.В.

Книжка Олени Пчілки «Годі, діточки, вам спать!»: естетична й пізнавальна цінність

Лисенко Наталія Василівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури
Чечикова Алеся Вікторівна, магістрантка філологічного факультету
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», м. Слов'янськ, Україна

Анотація. У статті здійснено комплексне дослідження збірки Олени Пчілки «Годі, діточки, вам спать!». Визначивши групи творів для дітей, дослідники систематизували жанрово-стильові та ідейно-тематичні особливості. Автори статті обґрунтували естетичну й пізнавальну цінність збірки для виховання дітей.

Ключові слова: збірка, вірш, байка, оповідання, фольклорні записи

Олена Пчілка (Ольга Петрівна Драгоманова-Косач) – письменниця, видавець, редактор, перекладач, етнограф і фольклорист, публіцист, громадська діячка. Досить довго Ольгу Драгоманову-Косач згадували тільки як матір геніальної Лесі Українки. Але художня спадщина Олени Пчілки така ж багатогранна, цікава й повчальна, що не можна залишати її поза увагою. Різноманітна творчість представлена повістями, оповіданнями, новелами, нарисами, драматичними творами, оригінальними поетичними творами та поемами, публіцистичними, критичними, суспільно-політичними замітками і рецензіями, перекладами творів світової класики, науковими розвідками етнографічного, фольклорного, мовного і суто літературного характеру.

У різні часи творчість Олени Пчілки входить у коло наукових інтересів І. Франка, Д. Донцова, Є. Шабліовського, Л. Дрофань, О. Камінчук, О. Мікули, Л. Мірошніченко, П. Одарченка, А. Зайцевої. У критичних розвідках окреслено жанрово-новаторські риси творчого доробку письменниці, зосереджено увагу на специфіці проблемно-тематичного діапазону, особливостях літературно-естетичних, суспільно-політичних, педагогічних поглядів.

Перед нами стоїть завдання – здійснити комплексне дослідження збірки Олени Пчілки «Годі, діточки, вам спать!», визначити групи творів для дітей, проаналізувати художні особливості поезій та байок.

Саме книжка «Годі, діточки, вам спать!» (1991) – найповніше видання дитячих творів Олени Пчілки в ХХ столітті. Збірка розрахована на дітей дошкільного і молодшого шкільного віку і представлена різноманітними жанрами. Складається книжка з двох розділів. У перший увійшли оригінальні твори письменниці: вірші, оповідання та казки, байки. Другий склали фольклорні записи Олени Пчілки: дитячі пісеньки та вірші, казки, сміховинки, ігри, спотиканки, загадки, прислів'я та приказки. Більшість творів, що подаються в цій збірці, друкувалися раніше в журналі «Молода Україна» (1908 – 1914), основним завданням якого було: «Будемо розмовляти – розмовляти по-українському. Довго ми ждали сього. Всі діточки мають свою часопись: французи – французьку, німці – німецьку, отак і інші; тільки в нас не було своїх кубельців для українського слова. Тепер вони єсть. Просимо ж не цуратися нас, бо не подоба цуратися свого рідного слова! Воно любе, як материнська ласка! Можна ж навчитися і по-іншому, по якому схотіти – «що знати, за плечима не носити», а таки й своєю мовою не слід гордувати. ... тішимся тим, що нам довелося говорити з українськими дітьми, українським словом, в українському часописі. Бажаємо, щоб те слово знайшло щирий привіт!» [3, с. 70].

Поезії, вміщені у збірці «Годі, діточки, вам спать!», за певними тематичними підходами можна поділити на кілька груп: вірші про природу, твори гумористичного характеру, твори із життя школярів, твори повчально-моралізаторського спрямування, твори з виховання.

У *віршах про природу* поетеса зображує дві пори року: зиму і весну. Серед зимової лірики твори, що передають радість дитини від зимових розваг, – «Снігова баба», «З гринджолятами», «Сніговий дід». В основному, ці вірші фабульні. Олена Пчілка в розважливому тоні описує процес ліплення «снігової баби»:

... Хлопці поклик підхопили,
Бабу з снігу враз зіпили,
Очі з вугілля всадили,
Рот із буряка зробили [2, с. 16],

а також зображує кумедний нетрадиційний образ «снігового діда»:

Постать зроблена мистецька:
Се не «баба» – дід носатий;
Капелюх на ньому панський,
У руках держить брязкала
І в жупан убраний хватський [2, с. 27].

Вірш «Новину сьогодні зранку...» належить до пейзажної лірики. Фабульна подія, по суті, відсутня. Поетеса через «пригоди» дитини оспівує красу «зимового царства»:

Білі стріхи, білі призьби,
Біле поле, білий ліс.
Ліс стоїть такий поважний,
Мов дідусь, старий та сивий,
Погляда на шлях широкий,
На просторі білі ниви
Темні сосни та ялини
Простягли далеко віти
І поблискують на сонці
Снігом-інеєм укриті [2, с. 18-19].

Щодо поезій про весну, то ці твори мають чітко виражені фольклорні ознаки і наближаються до народних веснянок (на це вказують дієслівне римування, інверсія, пестлива лексика) та загадок (використання метафорично загадкової форми). Так, у вірші «Весняні квіти», прославляючи «весну чарівницю», Олена Пчілка органічно поєднала слово, рух і мелодію. Поетеса «квіти дрібненькі» (проліски, кульбабу, травку, фіалочку) порівнює з дітками маленькими, які розбіглися у гаю та їх потрібно зібрати у пучечок для мам-голубки [2, с. 29-30]. У вірші «Чарівниця» перед читачем алегоричний образ дівчини з чарівним видом. Яка ходить по світу й носить «коханії хвилини», «у серці радість», овочі, квіти, при цьому

Своїми ж красними дарами
Всіх наділя дівчина та –
Юнак чи старець ветхий – днями
З дарунком в хату поверта [2, с. 31].

У творах гумористичного характеру комічний ефект досягається через контраст, що виникає між дитячим і дорослим сприйняттям певної ситуації. Комізм оснований на зображенні поведінки дитини в чимось складній для неї ситуації, коли дитина намагається знайти з неї вихід, спираючись на власний, ще дитячий досвід («Доки мені, неборачку», «Вишеньки-сережки», «Котик-мурчик», «Мудра кицька», «Співаки», «Покута»). Так, вірш «Доки мені, неборачку...» – своєрідне застереження для дітей щодо користування свічкою, бо «пальчики спекти можна» [2, с. 33].

Вірш «Мудра кицька» оповідає про кицю, що знайшла спосіб, завдяки якому з кухлика можна напитися молока. Для цього

У той кухличок вузенький
Хвостика вмочала.
Отже кухлик не звалила,
Зробила обачно,
Тепер хвостик витягає,
Облизувє смачно! [2, с. 38]

У вірші «Котик-мурчик» поетеса розкриває теплі стосунки між дитиною і котиком. Хлопчиків не дуже хочеться їсти «кашку смаченьку» з «мисочки новенької», яку «матуся дали на сніданок», а тому він знаходить з цієї ситуації ось який вихід:

Я ту кашку виїдав,
Котик – мисочку лизав.
Коли б мама тее взнали
Були б котика нагнали!
А тим часом він наївся,
Коло мене умостився,
Стиха казочку муркоче,
А я слухаю охоче! [2, с. 37-38].

Різноманітні сторони шкільної буденщини розкриваються у творах із життя школярів «Вертаються школяріки», «Школярік на виїзді».

У творах повчально-моралізаторського спрямування Олена Пчілка, показавши певну поведінку героїв, намагається прокоментувати її. У вірші «Сусіди» поетеса оповідає про стосунки між «близькими» сусідами, які не завжди стають «ворогами», бо «мир і злагода частенько між ними бувають», тому «сусідоньки любо собі розмовляють» [2, с. 40]. У вірші «Дітвора» авторка розкриває одну з найголовніших проблем – стосунки між дітьми й дорослими. Перед нами дівчина Галя, яка порвала новесеньку спідничку й боїться повернутися додому, бо «битиме ще мати». Її подруга Оріся погоджується допомогти: піти до Галиної бабусі й розказати їй про «горе» дівчини. Оріся, як вітерець, полетіла в село до заможної бабусі, яка «дасть шагів із п'ять» (шаг – дрібна розмінна монета вартістю півкопійки – авт.) [2, с. 47]. Мораль поезії в кінці твору звучить як настанова і для дітей, і для дорослих:

Буде гоже все
У тих діточок, що бояться
Сварки, бо несе
Тая сварка, всяке лихо!..
Треба так робить,
Щоб без сварки любо й тихо
Діткам в світі жити! [2, с. 48].

Потреби в формуванні товариських, приязних стосунків між людьми, взаємодопомоги не можна заперечити, але Олена Пчілка доводить їхню важливість не лише через змалювання безпосередніх стосунків

між персонажами, а й намаганням безпосередньо від себе довести важливість такої поведінки.

Твори із виховання надзвичайно мудрі («Мудра кицька», «Котова наука»), дотепні та цікаві («Хатні музики й слухачі»), крім того, ще й легко запам'ятовуються. Так, у вірші «Діточкам» виховується дбайливе ставлення до рідної природи, її мальовничої краси:

Гайда, дітки, у садок!
Любо там та мило!
Скільки всяких там квіток
Сей рік уродило! [2, с. 32].

Через образи «мудрої кицьки», «зайчика-джигунчика», «буцула недоброго», «замисленого котика» грайливо і жартома Олена Пчілка привертала увагу дітей до науки та літератури:

Ну й розумний же наш котик!
Він книжки читає;
І читає, й розбирає
Та на ус мотає [2, с. 36].

В оповіданнях та казках письменниця порушує різноманітні морально-етичні проблеми, інколи торкається і соціальних питань, і розв'язання конфліктів. Як правило, все це подається в моралізаторському, дещо сентиментальному плані. Так, в оповіданні «Сосонка» порушується проблема визначення сенсу життя, необхідності зробити вибір. Головна героїня – молода сосонка – знайшовши своє місце в житті, приносить користь іншим: навколо неї водили хороводи діти, весело співаючи і граючись; під час заметілі саме завдяки їй, як орієнтиру, хлопчик знайшов правильний шлях і цим врятував собі життя. В оповіданні «Малий музика Моцарт» Олена Пчілка високо оцінює гідність дитини. Письменниця через образ талановитого музиканта показує маленьким читачам, що і в нас, в Україні, теж є багато здібних, талановитих дітей, які повинні усвідомлювати свою унікальність, пишатися своїми талантами і ні в якому разі не пасувати перед самим «королем». Бо «королів багато, а Моцарт-музика – один» [2, с. 94].

Крім того в першому розділі книжки «Годі, діточки, вам спати!» вміщено байки, які можна поділити на дві групи. В першу відносимо твори, які мають традиційні жанрові ознаки (наявність алегоричних образів, авторської «моралі»), але при цьому письменниця порушує цілком оригінальні для українських байок теми:

– зображення нещирості у стосунках між людьми («Баєчка про цуцика і про його пані»). Перед нами гарненький цуцик Бобко:

Чорний ніс, а білі п'яти:
Ціла пазушка біленька
І панчішки білі знати;
На чолі мав проділь білий –
Отакий то був джигунчик.
З нього й сторож був добрячий
Цілий день дзвенів дзявкунчик! [2, с. 120].

Але раптом господині двору – пані – набридло голосне гавкання Песика, й вона вирішила його комусь віддати. Відсутність авторської «моралі» примушує читача задумуватися не лише над поведінкою персонажів, а і над своїми власними вчинками. Коли люди ні спочатку хтось здається «чудовим», «примельним», а потім раптом перестає подобатися, то невідомо, хто «винний з двох буває», для цього потрібно згадати байку про Песика;

– зображення ледарства. Так, у байці «Котова наука» – Кіт Мурко дорікає хлопчику Петрусеви за погане навчання;

– зображення «маленької» людини, яка займається «маленькими» справами. В байці «Маленький вітрячок» два образи – маленький вітрячок, який служить бідному люду, й паровий млин, «щодня підвод із зерном сила край його дожидало, по одній не бувало! І борошна з нього возила немало тая залізниця, та парова чарівниця по всіх світах!» [2, с. 144]. Під алегоричним образом заховався люди, «що роблять ділечко в житті хоч тихо. Помаленьку, не дивлячись на значного сусіда і не шукаючи бучного сліду» [2, с. 145];

– зображення трагедії особистості. В байці «Орел на визволі» птах, якого довгі роки тримали в неволі темній (у клітці – авт.), опинившись у «вільній розкоші», не знає, що робити з цим. Олена Пчілка висловлює співчуття людині, яка, не маючи волі, втратила всі свої колишні здобутки.

До другої групи байок належать твори, які несуть у собі менше жанрових ознак («мораль» майже відсутня, позбавлені алегоричності, але натомість у них відчутно підвищений ліризм). Це «Дрібненькі грушки», «Найкращі діти», «Миша-городянка і миша-хуторянка». У байках йдеться про те, що не слід лінуватися, не треба прагнути «примарного» успіху, а варто триматися свого звичного середовища; уславлюється материнська любов. Так, у байці «Найкращі діти» письменниця до образів тварин вдається через інтерпретацію фольклорних сюжетів [1, с.15]. До питань мистецтва Олена Пчілка звертається в байках «Дві зваги й дві слави», «Терешко». А в байках «Зілля», «Радощі й смуток», «Совка», «Свинка» узагальнюється етична проблема.

Другий розділ збірки «Годі, діточки, вам спати!» склали фольклорні матеріали, які були записані Оленою Пчілкою на Волині, Полтавщині і в Київщині. Щодо казок, то письменниця оповідає казки про тва-

рин («Лисичка-сестричка й вовк», «Зайчик», «Журавель та Чапля»), соціально-побутові – «Про дідову та про бабину дочку», «Про пастуха», «Добрана пара»), чарівні – «Казка про жадного чоловіка та про гадюку», «Морозова пара». Сміховинки Олени Пчілки за змістом схожі на народні анекдоти, в яких авторка в стислій, переважно гумористичній чи сатиричній формі оповідає про якісь випадки з несподіваним фіналом («У степу», «Злоді», «Розмова», «Незагублений чайник», «Правдива заплава»), взяті з реального народного життя. Також письменниця наводить правила гри в піжмурки та дитячу іграшку «Мудра назва», тому що діти, забавляючись, розуму навчаються [2, с. 310]. Перед читачем постають спотиканки та полтавські швидкомовки, завдяки яким діти, швидко вимовляючи слова, розвивають свою мову та кмітливості [2, с. 312-313]. А ще Олена Пчілка пропонує 62 загадки з відгадками, 5 шарад і прислів'я з приказками.

Виховані народними творами найдавнішого зразка не дивно, що майже всі Косачівські діти стали етнографами та фольклористами. Пропагуючи народну творчість, Олена Пчілка намагалася розбудити в нащадків національну свідомість. Виходячи з власного досвіду виховання, письменниця у своїх творах втілювала «глибинні знання дитячої психології, ґрунтуючись на осяяних чіткою пам'яттю спостереженнях з власного дитинства» [1, с. 75].

Будучи активною громадською діячкою, Ольга Петрівна Драгоманова-Косач вважала своїм обов'язком просвітительсько-виховну роботу, тому багато енергії й таланту віддавала справі виховання й освіти українських дітей, «щоб виростили вони перевертнями, щоб звикали шанувати своє рідне» [2, с.9], бо

Діти – се наш дорогий скарб,
се наша надія,
се – молода Україна [2, с. 3].

ЛІТЕРАТУРА (REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Мірошніченко Лариса. Олена Пчілка про світ дитини / Лариса Мірошніченко // Вічні Берегині України: Наук. пр. й розвідки до 150-річчя від дня народження Олени Пчілки та 130-річчя від дня народження Лесі Українки / Редкол.: М.О. Іванюк (голова) та ін.. – Новгород-Волинський: НОВОГрад, 2001. – С. 74-77.
Miroshnichenko Larusa. Olena Pchilka pro svit dutunu / Larusa Miroshnichenko // Vichni Bereguni Ykrainu: Nayk. pr. j rozvidku do 150-richchja vid dnja narodzhennja Oleny Pchilku ta 130-richchja vid dnja narodzhennja Lesi Ykrainku / Redkol.: M.O.Ivanjuk (golova) ta insh.. – Novgorod-Voluns`kuj: NOVOgrad, 2001. – S. 74-77.
2. Пчілка Олена. Годі, діточки, вам спати! / Олена Пчілка. – К.: "Веселка", 1991. – 335 с.
Pchilka Olena. Godi, ditochku, vam spat'! / Olena Pchilka. – K.: "Veselka", 1991. – 335 s.
3. Сиротенко В.П. Дитяча література з основами літературознавства / В.П.Сиротенко. – Лекційно-практичні та методичні матеріали. Посібник для студентів спеціальності "Початкове навчання". – Слов'янськ: СДПУ, 2011. – 272 с.
Surotenko V.P. Dutjacha literatyra z osnovamu literatyroznavstva / V.P.Surotenko. – Lekchiqno-praktuchni ta metoduchni material. Posibnuk dlja stydentiv special`nosti "Pochatkove navchannja". – Slov`jans`k: SDPU, 2011. – 272 s.

Lysenko N.V., Chechikova A.V. Olena Pchilka's book "Stop, children, to sleep!": esthetic and informative value

Abstract. The article deals with the complex research of the collection of Olena Pchilka "Stop, children, to sleep!". Researchers defined groups of works for children and systematized its genre-style and ideological thematic features. Authors of article grounded the esthetic and informative value of the collection of children's education.

Keywords: collection, poetry, fable, story, folklore records

Лысенко Н.В., Чечикова А.В.

Книга Елены Пчилки «Хватит, деточки, вам спать!»: эстетическая и познавательная ценность

Аннотация. В статье совершенно комплексное исследование сборника Елены Пчилки «Хватит, деточки, вам спать!». Выделив группы произведений для детей, исследователи систематизировали жанрово-стилевые и идейно-тематические особенности. Авторы статьи обосновали эстетическую и познавательную ценность сборника для воспитания детей.

Ключевые слова: сборник, поэзия, басня, рассказ, фольклорные записи